

يك تحقيق تاريخی جالب

در باره

«جزیه»

خاورشناس محقق و معروف «توماس. و. ارنولد»
در کتاب نفیس خود «تاریخ نشر اسلام در جهان»
بحث جالب و محققانه ای در باره «جزیه»
نموده و ما این بحث را با تغییر و تلخیص مختصر
در اختیار خوانندگان عزیز قرار میدهیم.

جزیه عبارت بود از هر نوع مالیات که رعایای غیرمسلمان دولت عرب میپرداختند، ولی
بمبدأ هنگامیکه والی‌های جدید، نظام مالی خاصی به وجود آوردند کلمه جزیه، معنای
«مالیات سرانه» را پیدا کرد (۱)

با این حال جزیه به همین معنای اخیر آن چنان ناچیز بود که هیچگونه فشاری بردوش
پرداخت کنندگان وارد نمی‌ساخت این حقیقت وقتی خوب روشن میشود که توجه کنیم، جزیه
رعایای غیرمسلمان را از خدمت سربازی اجباری که بر برادران آنها از رعایای مسلمان واجب
بود معاف ساخته بود.

(۱) شواهدی در دست هست که میرساند اعراب فاتح، همان نظام مالی را که در نقاط
خلع‌پدیده از روم وجود داشت به حال خود باقی گذاشتند و چیزی از آن را تغییر ندادند و
تفسیر جزیه به معنای مالیات سرانه از اختراعات فقهاء متأخر است به علت اینکه وضع صحیح و
واقعی حوادث صدر اسلام را نمیدانستند.

Caetani, vol iv p 610 (§ 231) vol. v, P. 449

H. Lammens: ziad ibn Abihi (Rivista degli studi orientali

vol. iv p. 215)

میزان جزیه هائیکه فاتحان نخستین عرب مقرر داشته بودند، یکسان نبود... ما اطلاعات ذیل را که از کتاب «خراج» ابویوسف (۱) بدست آورده ایم میتوانیم دلیل نشان دهنده روشی بدانیم که در عهد حکومت عباسی، مسلمانان برای جمع آوری خراج داشتند، ترتیب این بود که هر ثروتمندی میبایست در سال، چهل و هشت درهم بپردازد - طبقه متوسط بیست و چهار درهم، درحالیکه از کم بضاعتان، مانند ذاری که بادت کار میکرد دوازده درهم گرفته میشد، اینان اگر جنس هم میدادند پذیرفته میشد مانند حیوان، کالای تجارتي و سایر اجناس، حتی سوزن را به جای پول نقد از آنها می پذیرفتند، خوک و شراب و مردار از آنها پذیرفته نمیشد این مالیات فقط از مردان قادر به کسب گرفته میشد نه از زنان و نه از کودکان (۲) همچنین نیازمندی که با صدقات زندگی میکردند و پیر مردهای از کار افتاده و ناتوان، نایبایان و بیمارانی که امید بهبودی در آنها نبود، و بیماران روانی مگر در صورتیکه اهل ثروت بودند، از مالیات معاف بودند، همینطور بود وضع راهبهای دیرها و اهل صومعه ها که با صدقات زندگی میکردند، ولی از اینان هم در صورتیکه قدرت به کار و یا ثروت و گشایش معاش داشتند جزیه گرفته میشد، بهمه جمع آورندگان جزیه سفارش و تأکید شده بود با اهل ذمه محبت و نرمی خاصی نشان دهند، ستمی نرسانند و آذاری وارد نکنند، و اگر آنها از پرداخت جزیه خودداری نمودند

ایشان را مجازات بدنی نکنند (۳)

منظور از مقرر داشتن جزیه چه بود؟

بر خلاف ادعای بی دلیل پاره ای از اهل بحث غرض از وضع جزیه بر مسیحیان این نبود که آنان را بخاطر امتناع از قبول اسلام مجازات کنند! مسیحیان هم درست مانند سایر اهل ذمه از رعایای غیر مسلمان دولت بودند که داشتن دین مخصوص، میان آنها و خدمت سربازی مانع میشد و جزیه را در مقابل این میپرداختند که شمشیرهای مسلمانان حمایت آنها را تضمین کرده بود.

هنگامیکه اهالی «حیره» مبلغ مورد اتفاق را به مسلمانان پرداخت کردند تصریح نمودند: این جزیه را بر اساس این شرط پرداخته ایم که مسلمانان ما و امیرمان را در برابر هر ظلمی از مسلمان و غیر مسلمان حمایت کنند، (۴) همچنین «خالده» در پیمانی که با بعضی از اهالی شهرهای مجاور حیره بست، قطعی و مؤکد ساخت که هر گاه ما از شما در برابر دشمن حمایت

(۱) وی این کتاب را به دستور هارون الرشید تألیف نمود.

(۲) Bell, pp. xxv, 173

(۳) خراج ابویوسف ص ۶۹-۷۱

(۴) طبری ج ۱ ص ۲۰۵۵

نمودیم جزیه میگیریم و گرنه نمیگیریم» (۱)

مأمیتوانیم حدود اعتراف صریح مسلمانان را به این شرط، از حادثه‌ای بفهمیم که در زمان حکومت خلیفه عمر اتفاق افتاد موقیبه «هرقل» امپراطور روم سپاه انبوهی را برای بیرون راندن قوای اشغالگر مسلمانان بسیج کرد، برای مسلمانان ضرورت یافت تمام قوای خود را در این معرکه خطرناک متمرکز کنند، «بوعبیده» فرمانده عرب وقتی از این جریان مطلع شد، به کارگزاران شهرهای فتح شده شام کتبا دستور داد آنچه جزیه از این شهرها جمع آوری شده بود همه را پس دهند، و خطاب به اهالی این نقاط چنین نوشت: «ما به این سبب اموال شما را پس دادیم که از بسیجی که علیه ما شده خبر یافتیم، شما با ما شرط کرده بودید در برابر دشمن از ما حمایت کنیم، و اکنون به این کار قادر نیستیم، ما آنچه را گرفته بودیم پس دادیم و هرگاه خدا ما را بر دشمن پیروز گرداند بر شرط خود آنچه میان ما و شما نوشته شد باقی هستیم، باین ترتیب مبالغ قابل توجهی از اموال دولت به پرداخت کنندگان بازگردانده شده، مسیحیان رؤسای مسلمانان را دعا کردند و برای آنها خواستار خیر و برکت شدند و گفتند «خداوند شما را به ما بازگرداند و بر آنان (روم) پیروز کند، اگر رومیان بودند هیچ چیز بماند باز نمیگردانند و هرچه هم داشتیم از دست ما می گرفتند» (۲)

همانطور که گفتیم جزیه فقط بر مردان مقرر میشد آنهم در برابر خدمت سربازی که هرگاه این پرداخت کنندگان مسلمان بودند میبایست این خدمت را انجام دهند، روشن است که هر جمعیت مسیحی که خدمت در ارتش اسلامی را میپذیرفت از پرداخت این مالیات معاف میشد. باقیله «جرجم» اینطور رفتار میشد، اینان يك قبیله مسیحی بودند مقیم در نزدیکی انطاکیه که با مسلمانان از در مسالمت در آمدند و تعهد نمودند کمک آنها باشند و در جنگها به نفع آنان بجنگند مشروط به اینکه جزیه نپردازند و از غنائم جنگی هم سهم ببرند (۳)

هنگامی هم که فتوحات اسلامی در سال ۲۲ هـ - به شمال ایران گسترش یافت، مانند این پیمان با یکی از قبایلی بسته شد که در مرزهای این سرزمینها ساکن بودند و اینان هم در مقابل خدمت در ارتش از پرداخت جزیه معاف شدند (۴)

برای معافیت از جزیه نمونه‌های مشابه دیگری پیدا میکنیم، از مسیحیانیکه در ارتش زمینی

(۱) طبری ج ۱ ص ۲۰۵

(۲) خراج ابویوسف ص ۸۱

(۳) بلادری ص ۱۵۹

(۴) طبری ج ۱ ص ۲۶۶۵

و با نیروی دریائی حکومت ترك خدمت میکردند . یکی از این نمونه‌ها رفتاری است که با اهالی «مگاریس» میشد ، اینان جمعیتی از مسیحیهای «آلبانی» بودند که از پرداخت این مالیات معاف شده بودند به این شرط که عده‌ای از مردان مسلح خود را برای پاسداری از راههای کوهستانی Cithaeron و Geranea که به خلیج «کورنثه» منتهی میشد در اختیار ترکها بگذارند ، همینطور مسیحیانی که برای واحدهای پیشرو ارتش ترك استخدام شده بودند تاراهها و پلها را اصلاح و مرمت کنند از پرداخت خراج معاف شده از محصولات و عواید زمینی پاره ای امتیازات به آنها داده شده بود بدون اینکه از این عواید مالیاتی گرفته شود (۱) همچنین اهالی مسیحی Hydra بطور مستقیم مالیاتی به سلطان نمیدادند و در عوض ، دسته‌ای مرکب از دوست و پنجاه نفر از نیرومندترین مردان نیروی دریائی ترك را آنها تأمین کرده بودند که در همین ناحیه ، زندگی آنها از بیت المال تأمین میشد (۲)

اهالی «رومانی جنوبی» که به آنها Armatoli گفته میشد (۳) و در طی قرن شانزده و هفده میلادی از عناصر قدرت ارتش ترك بودند از مالیات معاف شده بودند همینطور ، «مردیتها» Mirdites که يك قبیله کاتولیک از آلبانی بودند و در کوههای واقع در شمال «اسکدار» Scutari سکونت داشتند و معافیت اینان در مقابل این بود که در زمان جنگ يك دسته مسلح در اختیار تركها بگذارند (۴) بر اساس همین روح بود که بر آن عده از مسیحیان یونانی که برای پاسداری و مواظبت پل‌های آب‌مشروب قسطنطنیه گماشته شده بودند (۵) وعده دیگری که انبارهای باروت این شهر را پاسداری میکردند (۶) در مقابل خدماتشان به دولت جزیه سرانه مقرر نشده بود ، در حالیکه از طرف دیگر کشاورزان مصری با اینکه مسلمان بودند از خدمت سربازی معاف شده بودند و در مقابل ، مانند مسیحیان بر آنها جزیه مقرر شده بود (۷) .

(1) Marsigli , vol i p . 86

(2) Finaly vol . pp . 3033

(3) Lazar , P 56

(4) De la Jon quiere , p . 14

(5) Thomas Smith , p . 324

(6) Dorostamus , p . 326

(7) De Is Jon quiere , P . 265